

Umlaut en mouillering

Toen mij gevraagd werd om mee te werken aan dit colloquium en er mijn mening uiteen te zetten over uw stelling over de verhouding van umlaut en mouillering, wist ik dat u een dissertatie over dit onderwerp had geschreven, maar had die nog niet gezien. Ik heb me dan met enigszins verkeerde verwachtingen aan de lectuur van uw werk gezet. Ik dacht namelijk dat het vooral om de oude, maar eigenlijk al lang niet meer actuele vraag zou gaan of de West- en Noordgermaanse *i*-umlaut het resultaat is geweest van een anticipatie van de articulatie van de klinker die umgelautet werd op de umlautfactor, ofwel of het om een regressieve kettingreactie is gegaan waarbij de tussenliggende consonant of consonantengroep eerst werd gemouilleerd. Ik verwachtte verder dat u uw onderzoek van de Zuidwestbrabantse mouillering in dienst van de tweede theorie had willen stellen.

De vraag welke van de twee genoemde alternatieven juist is, heb ik zojuist al lang niet meer actueel genoemd. Het debat is immers al een hele tijd verstomd, en dat komt wel omdat het in wezen een vóórstructureel en klankfysiologisch debat was. Als de mouilleringstheorie juist is, zijn de gemouilleerde consonanten tussen umlautklinker en umlautfactor allofonen van hun niet-gemouilleerde tegenhangers geweest. Van het ogenblik af dat de umlaut zich heeft doorgezet en de gemouilleerde consonanten weer gedemouilleerd zijn, hebben we met fonologische consequenties in het vocalisme en niet in het

consonantisme te maken. Of er tussendoor met deze consonanten iets aan de hand is geweest, kan ons eigenlijk niet zoveel schelen. Het is alsof ik met de trein van Leuven naar Hasselt reis. Of ik dat via Diest of via Landen doe, maakt niet veel uit, hoofdzaak is dat ik in Hasselt aankom. Vandaar dat het nadenken over de umlaut zich sinds de studie van Twaddell van 1938 (1) op andere punten geconcentreerd heeft : Hoe heeft de umlaut zich gefonemiseerd en welke consequenties heeft dat voor de fonologische en morfologische systemen gehad ?

Ik heb zoëven het oude debat ook in wezen klankfysiologisch genoemd. Dat is niet uw opvatting : U beschouwt het als een dispuut tussen voorstanders van een theorie die de umlaut als het resultaat van een klankfysiologisch proces (mouillering) en van een theorie die hem als het resultaat van een psychisch proces (anticipatie) interpreteert. U hebt in zoverre gelijk dat de aanhangers van de anticipatietheorie nogal eens psychologiserend geargumenteerde hebben. Maar dat belet niet dat bij een anticipatie van een klinker op de klinker van de volgende syllabe mondstanden kunnen worden ingenomen die bij de articulatie van een tussenliggende medeklinker of cluster gedeeltelijk bewaard worden, zonder dat de menselijke ziel daar veel mee te maken heeft, m.a.w. het is niet in te zien waarom de anticipatietheorie minder klankfysiologisch zou zijn dan de mouilleringstheorie.

Hoe dit ook zij, ik zou niet op het puntje van mijn stoel gaan zitten als u alleen maar positie had gekozen in het verstomde debat tussen aanhangers van de anticipatie- en van de mouilleringstheorie en voor uw mouilleringpositie een beroep had gedaan op feiten uit de Zuid-

(1) W. FREEMAN TWADDELL, A note on Old High German umlaut. *Monatshefte für Deutschen Unterricht*, 30 (1938), 177-182.

westbrabantse mouillering. Maar u doet meer, en daarin ligt het aantrekkelijkste aspect van uw proefschrift : U hebt de moed om te stellen dat de huidige mouillering het resultaat is van een herstructurering van een vroegere, waarin we nog de vóóroudnl. en oudnl. *i*-umlaut kunnen herkennen. Daarmee verrijkt u niet alleen het oude debat, maar stelt u een van de belangrijkste verschijnselen uit de formele geschiedenis van het Germaans direct in dienst van de oplossing van een interessant probleem uit de Ndl. dialecten. Welk rechtgeaard dialectoloog van bij ons zou daar zelfs niet van het puntje van zijn stoel opspringen ?

Volgens Hugo Claus bestaat er een verdriet van België, volgen het laatste nummer van De Gids bestaan er nog veel meer soorten verdriet, maar in verband met de umlaut in ons taalgebied bestaat er een verdriet van Goossens. Zoals alle Ndl. dialectologen heb ik geprobeerd onze taalgeografische en taalhistorische kennis uit te breiden, te verbeteren en te preciseren. Ik heb echter de pretentie te geloven dat ik één keer in mijn leven iets meer heb gedaan, namelijk een taalhistorisch paradigma omstoten en er een ander voor in de plaats zetten. Ik gebruik het woord *paradigma* hier in de betekenis die Thomas S. Kuhn in « The Structure of Scientific Revolutions » eraan hecht (2), en wel met alle bescheidenheid die een beoefenaar van een geesteswetenschap past, die zich met een beperkt verschijnsel heeft bezig gehouden, dat bovendien historisch, d.w.z. niet voor herhaling vatbaar is. Het zij verre van mij, mijn umlauttheorie van 1980 (3) met de prestaties van een Copernicus, Newton of

(2) THOMAS S. KUHN, De structuur van wetenschappelijke revoluties (vert. Bastiaan Willink). 4de druk. Meppel/Amsterdam, 1987. Een definitie op blz. 29.

(3) J. GOSENS, Middelnederlandse vocaalsystemen, *VMA*, 1980, 161-251.

Einstein te vergelijken. Dat zou ridicuul zijn. Niettemin ben ik van mening dat mijn theorie een principieel nieuw licht op de palatalisering, de structuur van de vocaal-systemen en belangrijke stukken van de morfologie der Ndl. dialecten en zelfs op de geschiedenis van het Ndl. als zodanig werpt, waardoor herschrijvingen van een aanzienlijk aantal formuleringen en meningen, vanzelfsprekend ook in de handboeken, noodzakelijk zijn geworden. Mijn verdriet bestaat erin dat na twaalf jaar in de vakliteratuur zo weinig van dat nieuwe inzicht te merken is. U hebt geprobeerd de theorie te assimileren en het verheugt me dat u daardoor in staat bent geweest een correlatie te zien tussen de verspreiding van de mouillering en wat ik secundaire umlaut noem. Daar waar die umlaut moet hebben opgehouden, ten westen van de Dender, houdt ook op een vrij abrupte manier uw mouillering op. Toch ben ik van mening dat mijn opvatting door u lang niet altijd juist verwerkt is. Met name hebt u last gehad met de implicatie van het concept secundaire umlaut dat hieraan ook drie verschillende korte klinkers werden onderworpen. Vooral uw vergaande identificatie van secundaire umlaut met umlaut in de morfologie is een vergissing. Zowel de primaire als de secundaire umlaut zijn in eerste instantie klankwetten, geen morfologische verschijnselen. Ik ben van mening — en daarin word ik telkens opnieuw bij het bestuderen van klankwetten gesterkt — dat ze als zodanig zeer mechanisch hebben gewerkt. D.w.z. wanneer aan de voorwaarde was voldaan dat een *i* of *j* volgde, werd de voor umlaut vatbare klinker umgelautet, anders niet. Of die umlautfactor nu buiten een morfologisch paradigma, in een deel van de vormen van een paradigma of in het hele paradigma voorkwam, is daarbij volstrekt onbelangrijk. In die fase kwamen dus umlautklinkers in en buiten

morfologische paradigma's voor, juist zoals niet-umgelaute klinkers dat deden. In paradigma's konden alle vormen of een deel van de vormen of hoegenaamd geen vormenumlaut vertonen. Het hangt er allemaal maar van af of er een umlautfactor volgde of niet. Dat alles geldt zowel voor de primaire als voor de secundaireumlaut. Beide umlauten konden zich in hun respectieve verspreidingsgebieden, d.w.z. de primaire in het hele taalgebied, de secundaire in de oostelijke helft daarvan, tot op de dag van vandaag handhaven wanneer ze buiten een morfologisch paradigma of in alle vormen van een paradigma voorkwamen, de primaire b.v. in *mens*, de secundaire in *grüün* voor « groen ». Wisselden ze in een paradigma met elkaar af, dan kon de spanning tussen de niet en de wel umgelaute vormen door een ingreep van de analogie worden opgeheven, ofwel bewaard of herschikt. In het eerste geval speelt de umlaut geen rol in de morfologie, zoals in het gebied waar alleen de primaireumlaut heeft gewerkt, het aantal morfologische umlautalternanties dus beperkt is geweest en bijgevolg gemakkelijk kon worden opgedoekt. De primaireumlaut in de 3de persoon indicatie presens van *vallen* (type *hij velt*), die u ten onrechte een secundaire noemt, is dus verdwenen, maar in het relictmeervoud *steden* van *stad* heeft hij zich gehandhaafd. In het tweede geval, wanneer de afwisseling van vormen met en zonder umlaut in een paradigma werd bewaard of herschikt, heeft de umlaut morfologische functie, zoals in het genoemde relict *stad/steden* of het Limburgse voorbeeld van een systematische meervoudsvorming *voet/vüüt*, maar ook in het Payottelandse relict *hof/heuwe*. Morfologische umlauten hebben overal in het nl. taalgebied bestaan, maar ze zijn begrijpelijkerwijs door analogie het eerst verdwenen in het westelijke deel, waar alleen de primaireumlaut conse-

quent heeft gewerkt. Dit gebied heeft vervolgens zijn morfologische umlautloosheid opgedrongen aan het aangrenzende deel van het gebied dat ook secundaire umlaut kent, waaronder het Brabants. Het Brabants kent dus wel degelijk nog altijd secundaire umlaut, maar in de gevallen met een aanvankelijke morfologische umlautalternantie in paradigma's is zowel de primaire als de secundaire umlaut er door analogie en druk vanuit het aangrenzende westen in de regel verdwenen. Deze uitleg, die ik langzamerhand vervelend begin te vinden, verklaart de hele terrasvormige verspreiding van de umlaut als klankwet en als morfologisch verschijnsel in ons taalgebied. Ik hoop dat hij bij een eventuele bewerking van uw tekst voor de druk tot de nodige correcties zal leiden.

U bent erin geslaagd aan te tonen — o.a. dank zij een zeer accurate beschrijving van de mouilleringvoorwaarden — dat er een opvallende overeenkomst bestaat tussen de posities waarin umlaut is opgetreden en die waarin mouillering wordt aangetroffen. Natuurlijk blijven de verschillen nog aanzienlijk, maar de overlappingen zijn groot genoeg om plausibel te maken dat de mouillering via een aantal brekingspiegels de umlaut nog reflecteert. Echt bewijzen kunt u dat natuurlijk niet; daarvoor is de mouillering toch te sterk aan het principe van de consonantenclustering en de umlaut aan vocalische conditionering gebonden, en dus kan de gelijkenis toeval zijn. Ik denk ook dat het mogelijk is om uw stelling af te zwakken. Bij mono- en plurimorfematische woorden met een alveolare cluster na een *e* in het dialect van Aalst (4) zijn er waarin deze *e* het resultaat van een umlaut is (b.v. in *gewel't* « geweld » en andere) waarin hij op een Wg. *e* teruggaat en dus geen umlautklinker is (b.v.

(4) Ph. COLINET, Het dialect van Aalst, *LB*, 1 (1896), 1-59, 99-206, 223-308.

in *gel't'* « geld »). Het zou voor de theorie mooi geweest zijn als er in de gevallen van de eerste groep wel en in die van de tweede geen mouillering optrad. Maar de feiten trekken zich niets aan van de theorie : Alle gevallen hebben mouillering voor zover er een alveolare cluster is of geweest is, en anders ontbreekt de mouillering. De oorsprong van de klinker speelt daarbij geen rol. Natuurlijk kunt u zich uit de moeilijkheid redden door te stellen dat er hier een hergroepering heeft plaatsgehad, maar ik stel daar tegenover dat als er hier een met de oorsprong van de vocaal corresponderende tegenstelling tussen mouillering en niet-mouillering was geweest, u een waterdicht bewijs voor uw stelling had gehad, dat u nu niet leveren kunt. Anderzijds hebt u mij ervan overtuigd dat het feit dat de umlaut ook gewerkt heeft wanneer zich tussen umlautvocaal en umlautfactor een labiaal of een geheel of gedeeltelijke labiale cluster bevond (b.v. in *heffen*), geen argument tegen de mouilleringstheorie is. Ik wijs dus uw stelling niet af, ik vind zelfs dat ze voldoende plausibiliteit bezit om haar verdediging te verantwoorden, maar ik weet niet of ze waar is.

Tenslotte zou ik nog iets willen zeggen over het kettingverband dat u legt tussen mouillering, depalatalisering, *i*-epenthese en wat u « retro-umlaut » noemt. De eerste verbinding daarin is die tussen mouillering en depalatalisering (type *ge kun't'* « je kunt », *dos'* « Duits », *klan'er* « kleiner »). U beschouwt deze laatste als een dissimilatorische reactie op de mouillering, en dat lijkt mij juist. Bij de beschrijving van de volgende schakels en verbindingen in de ketting is u echter m.i. te concreet, en daardoor zwakt u in de grond uw stelling over de mouillering als onmiddellijke oorzaak van umlautfenomenen af. U ziet het *i'tje* zich uit de palatale articulatie van de al

gemouilleerde cluster ontwikkelen, dan ziet u het zich daaruit losmaken wanneer bij mouilleringsregressie de cluster gedemouilleerd wordt, vervolgens ziet u het na die demouillering een tautosyllabische umlaut veroorzaken en tenslotte ziet u het verdwijnen. Deze voorstelling van zaken is geen karikatuur; ze is bij aandachtig lezen uit de bladzijden 230-232 van uw werk te halen. Ik vind die te precies en tegelijk te metafysisch. Articulaties die *i*- of *j*-achtig klinken, zijn inherent aan het mouilleringsproces zelf, ze hoeven niet pas te ontstaan wanneer de mouillering er al is. De *i* of *j* is de ene keer beter hoorbaar dan de andere, je hoort ze niet altijd vóór, maar ook wel na de gemouilleerde consonanten. Ik denk dat ze door dialectologen die een mouillering optekenen, vaak niet afzonderlijk worden genoteerd, omdat de notering van de mouillering op zichzelf al voor voldoende wordt gehouden. Omgekeerd denk ik dat we bij noteringen van een alveolare consonant voorafgegaan door een *i*'tje eigenlijk meestal met min of meer sterk gemouilleerde consonanten te maken hebben. Ik heb in ieder geval destijds in Limburg zeer vaak zitten te twifelen hoe ik min of meer sterke mouilleringen met hun eventuele begeleidende palatale klinker of semivocaal moest noteren en ik geloof niet dat die dingen met behulp van orenfonetiek allemaal zo fijn uit elkaar gehouden en dan ook nog diachroon gefaseerd kunnen worden. Het is dan ook niet nodig om de *i* zich uit de mouilleringscluster los te laten maken, vervolgens een demouillering te laten optreden en daarna retro-umlaut te laten plaatshebben, waardoor realisaties als *noele* « naald » en *plaats* « plaats » zouden ontstaan. Daardoor wordt eigenlijk het principe dat de mouillering causa constituens van de umlaut is, verlaten; immers, op het ogenblik dat de umlaut werkt, is er in deze voorstelling geen mouillering meer. Het lijkt mij

daarentegen voldoende, te stellen dat gedepalataliseerde vocalen vóór historische mouilleringscluster een late umlaut kunnen ondergaan en dat dit verschijnsel correleert met een terugkeer van de palatale realisering van de consonant naar zijn vroegere alveolare. Daarmee zegt u iets aantoonbaars, uw beschrijving van het fenomeen wordt niet pseudo-exact, het vertoont geen metafysische trekken en uw stelling van de mouilleringsumlaut komt sterker uit de verf. Het kan in de dialectologie zijn voordelen hebben de dingen wat vager te zeggen. Een van de topfiguren van het vak, Theodor Frings, was daar een meester in.

J. GOOSSENS